

SZABADOS GYÖRGY

Imre király történelmi emlékezete a XIII–XVIII. században

Bevezetés

Imre király (1196–1204) hazánk tizenhetedik koronás fője volt. Nyolc és fél esztendő-t töltött Magyarország trónján és XII. századi eleihez hasonlóan neki is rövid, de mozgalmas élet jutott osztályrészül. Ha sorra vesszük, mikor milyen forrásokat ismertek, illetve ezekből a tárgyalt kor mely részleteire vetült fény, láthatjuk, hogy íróink mikor mit tartottak fontosnak hangsúlyozni. Az alábbi áttekintés bő fél évezredet ível át a krónikás kezdetektől Pray György és Katona István koráig, a kritikai magyar történettudomány létrejöttéig.

1. A krónikás hagyomány (XIII–XV. század)

„Őt [III. Bélát] fia Imre követte, és nyolc évet, hét hónapot és hat napot uralkodott. Felesége Konstancia, Aragónia királyának lánya pápai tanácsra Frigyes császárhoz ment nőül. Elköltözött pedig az Úrhoz az Úr 1200-adi esztendejében, november 30-án, kedden. Teste az egri egyházban nyugszik.”¹ Ez a hagyomány gerince, amin az Imre királyról fellelhető ismeretek nyugodtak a középkor hátralevő idejében. Nem tudni, kitől származik e tudósítás. Felmerült, hogy XIII. századi királyjegyzékekre mutat vissza,² de elterjedtebb nézet szerint az V. István-kori gesta szerzője, Ákos mester írhatta.³ E sorok sem eredeti kéziratból, hanem a XIV. századi *krónikaszerkesztmény*ből ismeretesek, amelyet 1358-ban kezdett pergamenre vetni Kálti Márk.⁴ Thuróczy János nem végzett kutatást az Imre-korról, csak Anjou-kori kódexekből másolta ki az általuk leírottakat,⁵ eképp a halálozási év MCCIV-ből (1204) MCC-ra (1200) csonkult alakját sem állította helyre.

¹ Szentpétery, Emericus: *Scriptores Rerum Hungaricarum I.* Budapestini, 1937. 463. (Szentpétery, SS. Rer. Hung. I.)

² Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói.* Budapest, 1925. 15–19. (Hóman 1925.) Hóman szerint a „Pilisi feljegyzések” szövege Albericus trois-fontaines-i ciszterci szerzetes 1241-ig vezetett világhírókrónikájából rekonstruálható. V. ö. Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae I.* Budapestini, 1937. I. 29. (Gombos, CFHH.) Hóman számolt még egy 1091-től 1272-ig terjedő szűkszavú királylajstrommal is. Hóman 1925. 20–22., 65.

³ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum II. Commentarii. I. Ab initiis usque ad annum 1301.* Composuit Elemér Mályusz adiuvante Julius Kristó. Budapest, 1988. 477–479.

⁴ Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege. Képes Krónika.* Fordította Bellus Ibolya. Budapest, 1986. 459–471.

⁵ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum I. Textus.* Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985. 135. (Thuróczy, Chron. Hung. I.)

A XIV–XV. századi magyar történetírás fő vonulatának számító műveken kívül több más kútfő emlékezett Imre királyról, sőt egy rövid bejegyzés nem sokkal készült az uralkodó halála után. A Pray-kódexbe egy kéz a XIII. század elején a magyar királyok jegyzékét írta be Szent Istvántól II. Andrásig, akinél hat uralkodási évet tüntetett fel; ez 1210-re mutat, tekintve, hogy az évek szerinti bontást nem finomította tovább.⁶ E közel egykorú forrás így indokoltan számolt Imrénél kilenc év időt, de szükséztávóságában még a Krisztus születése után eltelt éveket sem jelzi.

Hasonlóképpen szükséztávú a legkorábbi, önálló formában fennmaradt krónikánk. Kézai Simon 1285 előtt keletkezett *Gesta Hungarorum*a csak kivonatosan ismert,⁷ ez magyarázhatja azt is, miért olvashatunk nála csupán ennyit, hogy „*Béla után fia, Imre uralkodott.*”⁸ Kézai másutt mond újdonságot: az idegen eredetű nemeseket felsorolván említi, hogy Simon és testvére Mihály, akiktől a Martonfalvi nemzetség származik, Imre királysága alatt jött hazánkba, az aragóniai hercegnő, Konstancia nászkíséretében. Kegyes fogadtatás lett osztályrészük, sőt amikor hűguk, Tota férjhez ment Benedekhez, a királyi pár hozomány gyanánt Martonfalvát adta nekik.⁹ Csakhogy Kézai krónikája hamar feledésbe merült; elavulttá, így nélkülözhetővé tették a XIV. századi szerkesztők, akik viszont II. András idejére helyezték Simon és Mihály bejövételét.¹⁰ Thuróczy, aki szemmel láthatólag már nem ismerte Kézai írását, ezt a változatot emelte be *Chronica Hungarorum*ába.¹¹

Ahogy a XIII. századból Kézai Simon magyar története, úgy a XIV. századból is akad olyan forrás, amely az ismert krónikaszerkesztésekhez képest többletinformációkat hordoz. A *Zágrábi* és a *Váradai Krónika* ikerszövegének eltérései pedig további fontos tanulsággal szolgálnak.¹² A tömör királyjegyzék azzal tűnik ki, hogy az elbeszélő kútfők közül ez őrzí a legtöbb adatot az Árpád-házi leszármazottakról, sorra véve a másutt nem említett XII. századi hercegeket, akik valószínűleg fiatalon haltak meg. III. Bélának négy fiát jegyzi: „*Első volt Imre herceg, aki követte őt a királyságban; második András herceg, később király, IV. Béla király apja; harmadik volt Sa-*

⁶ Madzsar, Emericus: *Annales Posenienses*. (Praefatio.) Szentpétery, SS. *Rer. Hung.* I. 121–122.

⁷ Hóman 1925. 62–65.; Almási Tibor: Kézai Simon. Kristó Gyula főszerk.: *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, 1994. 348. (KMTL.)

⁸ Szentpétery, SS. *Rer. Hung.* I. 184.

⁹ Szentpétery, SS. *Rer. Hung.* I. 190–191. V. ö. Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) I. Budapest, 1923. 60. (197–198. sz.) (Szentpétery, Reg. Arp. I.)

¹⁰ Szentpétery, SS. *Rer. Hung.* I. 302.

¹¹ Thuróczy, *Chron. Hung.* I. 69.

¹² Szentpétery Imre kimutatta, hogy az 1354-re bevégzett zágrábi szöveg az elsődleges, erre mutat vissza az 1374 után keletkezett váradai statutumkönyv krónikás része. Szentpétery Imre: *A Zágrábi és a Váradai Krónika egymáshoz való viszonya*. Századok 1934. 410–425.

lamon herceg; negyedik volt István herceg.”¹³ Imre korához érve a leírtak a szövegromlás egy lehetséges fajtáját példázzák. A *Zágrábi Krónika* a halál idejét 1204-ben jelölte meg, ezzel legkorábbi elbeszélő kútfőnk, amelyik helyes dátumot hoz, ám a váradi változatban az MCCIV-es szám MCC-ra (1200) kopott.¹⁴ Kissé alább elgondolkodtató különbség mutatkozik Imre király családi történetének előadásában. A *Zágrábi Krónika* fogalmazásában Imre „*első fia László herceg volt, aki őt követte a királyságban.*” (Míg a *Váradi Krónika* egyetlen fiút említ csak.)¹⁵ A *Zágrábi* és a *Váradi Krónika* között a leginkább számottevő eltérés az utóbbi többletében áll. Imre 1203-ben gazdag adományt tett a nagyváradi egyház javára, amely jelentős jövedelmekkel gyarapodott.¹⁶ Az okmány kivonatos tartalma itt is fennmaradt, bár némi eléltérést mutat az átiratok változataihoz képest.¹⁷ Egyedülálló hát az elbeszélő források között a *Váradi Krónika* azon híradása, amely élő közelségbe hozza Imre királyi tevékenységének legalább ezt a megnyilvánulását.¹⁸

A középkor történeti irodalma ezeken felül semmi újdonságot nem mutatott fel. A szövegek a XIV. századi szerkesztést követik jól-rosszul. Általában a rontott MCC-as szám szerepel a király halálozási évül feltüntetve, erre jó példa a *Pozsonyi Krónika*.¹⁹ Közös vonásuk még, hogy a Martonfalvi-ösök bejövételét II. András korára helyezik.²⁰ Krónikás hagyományunk tehát erősen hiányos képet tár elénk Imre királyról; látszik, hogy emlékezetét gyors feledés homályosította el. A családi történetre szorítkozó írók két, hamar elfeledett kivétellel országlásának pusztá időhatárait jelölték ki. Ezt a keretet a honi műveltség nem belső fejlődéssel, hanem idegen hatásra kezdte kitölteni.

2. Bonfini és követői (XVI–XVII. század)

Hunyadi Mátyás király udvarában a középkori és az újkor felé mutató történeti műveltség találkozott. Előbbit Thuróczyhoz, utóbbit két itáliai humanistához szokás kötni. Ez általánosságban igaz is, kiváltképp az újabb korszakok tárgyalását tekintve,

¹³ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 211.

¹⁴ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 211. V. ö. uo. 463. A dátumról l. még Szentpétery, Emericus: *Chronicon Zagrabense cum textu Chronici Vardiensis collatum.* (Praefatio.) Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 199.

¹⁵ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 211.

¹⁶ Szentpétery, Reg. Arp. I. 67. (207. sz.)

¹⁷ Erről összefoglalóan l. Szabados György: *Egy Imre-kori adomány fennmaradásáról.* Kristó Gyula szerk.: *Acta Historica.* Tomus CXV. Szeged, 2001. 3–11.

¹⁸ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 204., 211.

¹⁹ Szentpétery, SS. Rer. Hung. II. 41. E forrás szorosan kapcsolódik a Budai Krónikához Domanovszky Sándor: *A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések.* Századok 1905. 405.

²⁰ Szentpétery, SS. Rer. Hung. II. 63., 139. Kivétel ezalól a Pozsonyi Krónika, amely nem is tartja számon őket a jövevény nemzetségek között.

csak hogy az Imre-kor esetében nem itt húzódik a választóvonal. Ugyanis amíg Petrus Ransanus megelégedett a krónikaszöveg továbbkurtításával,²¹ addig a nála felkészültebb Antonio Bonfini tartalmas politikatörténeti előadást készített, kellő súlyt helyezve az események nemzetközi hátterére.

Bonfini mindjárt új időpontra tette az uralkodóváltást; szerinte az 1199-ben ment végbe.²² Imre személyes tulajdonságairól igen kedvező képet alkotott: „*Harmadik Béla eltávozta után fia Imre az egész nép és a főnemesség szavazatával követte atyját, mert az öröklés joga mellett becsületessége és bölcsessége mindenkit az ő megválasztására buzdított. Miután elnyerte a királyi tisztelet, atyja minden intézkedését, amit az erkölcsök féken tartására és a vétkek elnyomására vonatkozott, a legnagyobb gondossággal tartott hatályban. És nem csupán az ország kormányzásában, de még a szövetségek, elsősorban a dalmátok oltalmazásában is fáradozott, nehogy a királyságból elveszítsen valamit.*”²³ Itt is látszik, hogy az ismeretgyarapodás forrása az egyetemes történelem. Ennek megfelelően Imre országlásának is csak azon vonatkozásaira derül fény, amelyek nyugat-európai, elsősorban itáliai fejleményekhez kapcsolhatók.²⁴ Fontos hangsúlyozni, hogy a testvérviszály legemlékezetesebb fordulata, az ő műve lapjain került be a magyar történeti emlékezetbe; tudniillik amidőn Imre fegyverei nélkül, csak királyi jelvényeivel ment át az ellenséges táborba, s ott személyes bátorsága révén, tekintélye erejével ejtette foglyul pártütő öccsét.

A szépírói toll hegyére is kívánczó jelenet Imre-párti felfogásban örökítette meg Bonfini. Kiemelte az ifjabb testvér nagyravágyását, valamint úgy értékelte a király tettét, hogy dicsőségesebb győzelmet aratott magatartásával és szavaival, mint amelyet fegyvereivel arathatott volna.²⁵ Az András herceg harcosai között – Bonfini szája íze szerint – „előadott” királyi szónoklat elejét érdemes felidézünk ahhoz, hogy lássuk, milyen eszméket tükröznek az érvek: „*Ki lesz hát, katonák, aki a királyok szentséges vérére kezet mer emelni? Ki lesz, aki Szent István akaratából e méltóság elnyerőjét lesújtani akarja? És, ha minden hatalom az Istentől ered, ki lesz hát az, aki a királyi felséget erőszakkal meggyalázza? Hiszen maguk a királyok méltóságukat tekintve még akaratuk ellenére is tartoznak elviselni a tiszteletet s hódolatot. Nem Imre vagyok, nem is magánember, hanem a mennybéli István helytartója, le-*

²¹ Petrus Ransanus: Epithoma Rerum Hungaricarum. Curam gerebat Petrus Kulcsár. Budapest, 1977. 120.

²² Antonius de Bonfinis Rerum Ungaricarum Decades. Ediderunt I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. Tomus II. Decas II. Lipsiae, 1936. 144-145. (Bonfini, RUD. II. 1936.)

²³ Bonfini, RUD. II. 1936. 145.

²⁴ Antonio Bonfini kütfőismeretéről, illetőleg írói módszeréről átfogóan I. Kulcsár Péter: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Budapest, 1973. 72-77.

²⁵ Bonfini, RUD. II. 1936. 148-149.

származottja és örököse, az állam megszemélyesítője, akit nem a ti választások és az örökjog, hanem ama istenség s a szent korona eszméje állított Magyarország királyául.”²⁶ Van itt minden. Kezdve az Árpádok vérszentségén, folytatva a Szent István-i akarattal, közbeékelve a hatalom égi eredetét, évszázadokkal előlegezve az „állam én vagyok” szemlélet modernségét, hogy végezetül Isten, a Szent Korona tana, a dinasztikus öröklésrend és a választási jogban megnyilvánuló kezdetleges „népfeleség” elve kavarodjék össze.

Bonfini új szemléletű összefoglalása szakított a krónikák hagyományával, de ennek volt némi hátulütője: a folyamatos történetmondás közben elsikkadt az időrend. Mintha érezték volna ezt a Bonfini-mű korai kiadói is, akik a szöveg mögé más írók kronológiáit szerkesztették. Zsámboki János, a teljes *Decades* első közlője Bakschay Ábrahám *Kronológia a magyar királyokról* című összeállítását vette fel. Ennek rövid sorai a Bonfini előtti krónikás műveltséget tükrözik,²⁷ s ez a legkorábbi nyomtatást ért munka, amelyik Imre király helyes uralkodási évhatárait rögzíti. Régies műveltségéből feltételezhető, hogy az évszámokat valamelyik kevésbé forgatott krónika kódexében lelhetjük.²⁸

Bencédi Székely István 1559-ben kiadott műve, a *Chronica ez vilagnac ieles dolgairól* az első magyar nyelvű história, amely viszont egyetemes történelmet mondott. A világkrónika kiforrottan tudásra vall: Imre király trónon töltött idejét rosszul állapítja meg (1193–1201), III. Ince pápa pontifikátusának kezdetét (1198) és tartamát (18 év) viszont helyesen közli. Ő az első magyar történetíró, aki III. Incéről emlékezik – nem túl kedvező hangvétellel, ráadásul magyar vonatkozás nélkül.²⁹ Heltai Gáspár erdélyi nyomdászmaster munkája, az első magyarul írott nemzeti történet bevallottan nem saját kutatómunka gyümölcse. A *Krónika az Magyaroknak dolgairól* főleg a *Decadest* kivonatolta. „Ez [Imre] mikoron meg koronázták volna, mindenben arra ügyekezék vala, hogy az atya példaiát követhetné.” Az András elfogása előtti beszéd is Bonfinit idézi.³⁰ Heltai Gáspár sem fukarkodott a dicséző jelzőkkel. „Czendes és békeséges király vala ez, és igen szeligy erkölczü.”³¹

²⁶ Bonfini, RUD. II. 1936. 149.

²⁷ Abrahami Bakschay Chronologia De Regibus Hungaricis. Antonii Bonfinii Rerum Vngaricarum Decades quatuor, cum dimidia Ioan. Sambuci Tirnauensis. Basileae, 1568. 905.

²⁸ Szabados György: A krónikáktól a Gestáig. Az előidőszemlélet hangsúlyváltásai a 15–18. században. Irodalomtörténeti Közlemények 1998. 620.

²⁹ Székely István: *Chronica ez vilagnac ieles dolgairól*. Krakkó, 1559. 177v–178r.

³⁰ Heltai Gáspár: *Krónika az Magyaroknak dolgairól*. Kolozsvár, 1575. 51r. (Heltai 1575.)

³¹ Heltai 1575. 51v.

Az 1600-as évek szűkös termését a mozdulatlan minőség, Thuróczy és Bonfini töretlen befolyása jellemzi. Némi változás csak a történelem szemléletében mutatkozik, de az a XVIII. századra is kihatott. Az új látásmódot Révay Péter alapozta meg, a Szent Korona-kutatás életre hívója. A koronaőr első nemzeti ereklyénk sorsformáló erejét választotta könyve tárgyául. Imre idejéből a testvérvizsoly került írói tolla hegyére. Meglepő, hogy a tétlen Imrét a becsvágyó Andrással állította szembe, de meglepőbb az a fordulat, amely a herceget tüzelő okokban az ifjonti hevületet és a gonosz sugallatokat látatja. Gondolatmenete ugyanis erősen emlékeztet a *Kölni Királykrónika* azon soraira, amelyek a herceg pártütését magyarázzák.³² Olybá tűnik, mintha a koronaőr ismerte volna ezt a középkori német kútfőt (legalább is e híradását). E gyanú tovább erősödik Révay Péter történelmi hasonlata láttán: IV. Henrik német-római császárt nem védte meg uralkodói jelvényei tekintélye, így a fia érdekében eljáró érsekek megfosztották méltóságától, míg Imre a „*hadrendbe állított katonák között, rémisztő fegyverzörgésben sértetlen és csorbítatlan maradt.*”³³ Révay következtetése eképp a Szent Korona-tan Imre királyra alkalmazott példázata, ahol a személy teljes tétlenségre kárhozottatottan adja át minden dicsőségét a csodás fejének. Mégha túlon túl le is egyszerűsíti okfejtését a Szent Korona erejére, de legalább következetes szemléletet tükröz. Nem így Gersei Petthő Gergely, a kor egyetlen nemzeti nyelvű teljes magyar történetének írója. A *Rövid Magyar Chronica* Heltai Gáspár Bonfini-kivonatán alapszik, sőt Imre jellemzése nem is annyira a toll, mint inkább az olló használatát sejteti. „*Ez csöndes és békeséges Király vala, szelígy erkölcsű, és mindenben az Attya példáját követi vala.*”³⁴

XVI–XVII. századi történetírásunknak nem nagyon sikerült kilépnie Bonfini árnyékából. Ebben közrejátszott az is, hogy nem volt tudatos forrásgyűjtés. A magyar középkor legnagyobb kútfőcsoportját alkotó oklevéltömeg parlagon hevert, az ország hiteleshelyi gyűjteményeiben szétszórva (részint Bécsbe szállítva), a törökkori harcok pusztításainak kitéve. Teljes magyar históriák ritkán bukkantak fel, s Révay Péter új szemlélete, az ismeretbővítés felé tett néhány mozdulata is csupán kicsiny repedést tört a historiográfia jégpáncélján. A XVI. századi kiadású kronológiák közül is egyedül Bakschay Ábrahámé volt helyes. A minőségi megújulás, valamint annak alapfeltétele, a szervezett forrásfeltárás a béke beköszöntével bontakozhatott ki.

³² V. ö. Gombos, CFHH. I. 482.

³³ Petrus de Rewa: *De Sacrae Coronae Regni Hungariae Commentarius*. Augustae, 1613. 19–20.

³⁴ Petthő Gergely: *Rövid magyar krónika*. Bécs, 1660. Fr.

3. Eredmények a programszerű történetírás első évtizedeiben

Kishevesi Hevenesi Gábor 1695 táján közzétett felhívása, amellyel a magyar egyháztörténeti források összegyűjtésére buzdított, a tudomány minden ágát serkentő programnyilatkozattá nőtt.³⁵ Oly nagy szellemi energiák szabadultak fel, amelyek hamar átszakították a hirtményben foglalt tematikai gátat; hatásuk általánossá vált, s ez a régi múlt kutatásában gyorsan megmutatkozott. Legszorgosabbnak és legeredményesebbnek a Jézus Társaság tagjai bizonyultak: közülük kerültek ki a megéledt tudomány első képviselői. Turóczi László rövid királytörténeti áttekintése erősen bővült ismeretkörről árulkodik. Előadásában több, figyelemreméltó újdonságra lehetünk: tud Imrének, majd III. Lászlónak apja életében történt koronázásáról, értesít Bulgária meghódításáról.³⁶ (Ez utóbbi megállapítása XVIII. századi íróink szívesen, büszkeséggel hangoztatott tétele marad; az oklevélkritika honi kifejlődése után tartathatlanná válik.) Érdekes, hogy III. László korához újabb elbeszélő kútfőkre utal (bár ezek valójában Imre királyságáról őriztek meg igen értékes híradásokat), mint „*az Admonti és az Osztrák Krónika, s más egyebek*” hagyományára.³⁷

Turóczi László tehát az osztrák évkönyvirodalom terméséből adott ízelítőt, míg rendtársa, Timon Sámuel újabb irányba indulva keresett és talált értékes forrásokat. Eddig Itália és Németország felől érkeztek adatok; Timon a Tengermellék íróit vallatta. I. László szentté avatása kapcsán feljegyzi, hogy „*Perugiai Bernát Imre király tanítója volt, és 1200-ban III. Ince spalatói érsekké szentelte.*”³⁸ Igaz, Bernát főpapságának kezdetét két évvel későbbre datálta, mint ahogy az ténylegesen történt, de a klerikus említése az Imre-kor legfontosabb dalmát forrásához vezet minket. Az 1202. esztendő eseményeinél utal elsődleges dalmáciai kútféjére. „*Imre egymaga fegyvertelenül, csak királyi pálcájával (ahogy azt a főesperes állítja) testvére seregét lefegyverezte, Andrást pedig fogságba vetette.*”³⁹ A szerző, Tamás spalatói főesperes még ismerhetett Imrével korosztályos személyeket.⁴⁰ Ő volt a király bátor tettének első

³⁵ Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. Hóman Bálint munkái II. Történetírás és forráskritika. Budapest, 1938. 393. (Hóman 1938.)

³⁶ Turóczi, Ladislaus: *Ungaria Suis cum Regibus Compendio data*. Tyrnaviae, 1729. 223. (Turóczi 1729.)

³⁷ Turóczi 1729. 223.

³⁸ Timon, Samuel: *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum a nativitate Divi Stephani Primi Regis Apostolici*. Cassoviae, 1736. 21. (Timon 1736.)

³⁹ Timon 1736. 23.

⁴⁰ Almási Tibor: Spalatói Tamás. KMTL. 659–660. Tamás művének forrásairól legújabban I. Kurelac, Miroslav: *Narrative sources*. Supićić, Ivan ed.: *Croatia in the Early Middle Ages. A Cultural Survey*. London, 1999. 324–328.; történeti hiteléről I. Szabados György: *Imre és András. Századok* 1999. 108–110.

lejegyzője; minden más változat – így Bonfini elbeszélése is – az 1266-ig írt *Historia Salonitanorum* szövegére mutat vissza. Sajnos a jezsuita kutató itt újabb időrendi akadályokba botlott. A herceg elfogását 1203-ról egy évvel korábbra hozta és Zára eleste (1202) elé illesztette.⁴¹ Mindazonáltal elvitathatatlan érdeme a dalmáciai kút-fők beemelése a magyar történeti köztudatba. A későbbi Jézus-társaságbeli szerzők – Péterffy Károly, Schmitth Miklós, Pray György és Katona István – összegzései előtt érdemes a megélenkült forráskiadói kedv gyümölcseit tekintenünk, amelyek viszont másutt teremték.

A nagyhatású evangélikus tudós Bél Mátyás kezdeményezte hazánk történeti földrajzának elkészítését. A Pozsony megyét bemutató részében Imre király 1197-es oklevelének első közlésére bukkanunk, amely által a hű Sbima fia Zerkowoy pozsonyi várjobbágyot örök szabadsággal jutalmazza.⁴² Bél kiadói munkásságának hozadéka még a *Magyar történeti apparátus*. Két XVI. századi kronológiája kétféle felkészültséget tükröz. Siegler Mihály 1191 és 1200 közé helyezi Imre országlását, Gregorianczi Pál viszont eljutott a 1196–1204-es időhatárhoz.⁴³ A kor legnagyobb terjedelmű és hatású XVIII. századi kútfőkiadványa megint hozzá fűződik. Bár ezt nem az ő neve fémjelzi, ámde nagy segítségére volt a bécsi szerkesztőnek, Johann Georg von Schwandtnernek. A *Scriptores Rerum Hungaricarum* tartalmazza Thuróczy, Ransanus históriáit,⁴⁴ Révay korona-történetének mindkét változatát.⁴⁵ A harmadik kötetet a délnyugati társországok írói töltötték ki. Ioannes Lucius 1480-ig vezetett dalmát-horvát története több Imre-kori oklevelet, illetve Spalatói Tamás idézetet hoz.⁴⁶ Érdekes, hogy a kötetben Lucius után éppen a főesperes következik.⁴⁷ Történetíróink ettől kezdve az ellentáborban tett királyi látogatást bemutatandó kizárólag hozzá fordulnak. E gyűjtemény ilyenformán középkori források – *Historia Salonitanorum* és a Lucius idézte századi okevelek – közzétételével lett az Imre-kor megismerésének hasznos segítője.

Péterffy Károly fontos belpolitikai fejlemény – igaz, nem teljes – feltárásával újí-tott. A jezsuita kutató két 1199-es szentszéki levél alapján tudósít az uralkodó és

⁴¹ Timon 1736. 23.

⁴² Bél, Matthias: *Notitia Hvgngariae Novae Historico Geographica*. Tomvs primvs. Viennae, 1735. 115.

⁴³ Michaelis Sigleri *Chronologiae Rerum Hungaricarum, Transylvanicarum et Vicinarum Prouinciarum*. Bél, Matthias: *Adparatus ad Historiam Hvgngariae*. I. Posonii, 1735. 52. (Bél, AHH.), Paulli Gregorianczii *Breuiarium Rerum Hungaricarum*. Bél, AHH II. Posonii, 1745. 90–91.

⁴⁴ A szempontunkból fontos részeket l. Johann Georg Schwandtner: *Scriptores Rerum Hungaricarum* I. Vindobonae, 1746. I. 148., 166. (Schwandtner, SS. *Res. Hung.*)

⁴⁵ A szempontunkból fontos részeket l. Schwandtner, SS. *Res. Hung.* II. Vindobonae, 1748. 444–445., 625–627., 840., 856.

⁴⁶ Schwandtner, SS. *Res. Hung.* III. Vindobonae, 1748. 234–248.

⁴⁷ Tamás *Historia Salonitanorum*ának Imre-kori részletét l. Schwandtner, SS. *Res. Hung.* III. 567–569.

Boleszló váci püspök tettelegességig fajult ellentétéről. III. Ince pápa egyfelől a király szemére veti a főpap bántalmazását, másfelől utasítja Saul kalocsai érseket, hogy járjon végére az ügynek. Nem csoda, hogy Imre alakját innentől sötétebb tónussal árnyékkolták a történetkutató papok, így Péterffy is mint méltatlan, vétkes tettéről emlékezik.⁴⁸ Bár nem hallgatja el a püspök kiengesztelését, de az eset elítélése ettől fogva nagy hangsúlyt kapott az egyházi íróknál, ráadásul a király álláspontját őrző válaszlevelet 1867-ig nem ismerte a magyar tudományos élet.⁴⁹

E szellemi körhöz rendhagyóan kötődik még Kollár Ádám Ferenc is, aki minden tehetségét az osztrák abszolutizmus szolgálatába állította, és a renegátok hevességével támadta a múltból vallott nemesi-nemzeti, egyházas felfogást.⁵⁰ Nélkülözhetetlen volt ezt előrebocsátani, ugyanis ennek segítségével éppen a váci eset újszerű megítélése magyarázható. Kollár, noha nem ismerhette Imre király válaszlevelét, a rendelkezésére álló kútfőket az államérdekek alá vetve érvelt az uralkodó igaza mellett – és Péterffyvel szemben. „*Mindenesetre úgy vélem, Imre király inkább az eljárásban, mint a tettben tévedett. A módot, amelyhez folyamodott, méltán menti azon idők zordsága, mikor még Péter cár is a felségsértőket saját kezűleg végezte ki. A tényről pedig, hogy királyi jogon az egyház kincseit, mások közlése szerint, lefoglalhatta, majd Boleszló vagyonát az államkincstárnak átadhatta; ez törvényeinkből mindenki előtt ismert.*”⁵¹ Szemléleti anakronizmusát a késő-középkori Hármaskönyv idevágó részeire történt hivatkozással tetézi, az egyházas elfogultságot pedig egy másikkal váltja fel.

4. Pray György és Katona István kora

Pray György 1763-ban a *Magyarország Királyainak Évkönyvei* révén olyan újító hatású összefoglalás jelentetett meg, ami Bonfini óta váratott magára. Az első, Imrere vonatkozó kitétel a III. Béla idejében történt koronázás volt. Azt, hogy miért lett „*Imre atyja életében királlyá szentelve*”, ő indokolta elsőként, méghozzá I. Manuél Komnenos bizánci császár (1143–1180) Bélára gyakorolt hatásával.⁵² Úgyszintén Pray

⁴⁸ Péterffy, Carolus: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae Celebrata*. Posonii, 1741. 84–86.

⁴⁹ Imre 1199-ben kelt válaszlevelének első magyar kiadását I. Wenzel Gusztáv: *Árpádkori Új Okmánytár*. VI. Pest, 1867. 198–201. (127. sz.)

⁵⁰ Dümmerth Dezső: *Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar–Habsburg viszony tükrében*. Kollár Ádám működése. *Filológiai Közöny* 1966. 398–413.

⁵¹ Kollár, Adamus Franciscus: *Historiae Diplomaticae Ivris Patronatvs Apostolicorvm Hvngariae Regvm*. Vindobonae, 1762. 135–136. Újszerűen utal Werbőczy István Tripartitumára (II. 44., 51.) E cikkelyek az egyházi személyek főbenjáró bűneseteit határozzák meg, illetve azt, hogy a főpapokat elődeik vétkéért elmarasztalni nem lehet.

⁵² Pray, Georgius: *Annales Regvm Hvngariae*. Pars I. Vindobonae, 1763. 175. (Pray 1763.)

emelte be szakirodalmunkba a III. Béla király 1196-os elhunytáról tudósító osztrák évkönyves adatokat, csakhogy nem egyetértőleg, hanem vitatva azokat „*az írók bizonytalansága Béla halálát illetően*” oldaljegyzettel.⁵³ Imre önálló trónbirtoklására így csak az 1199 és 1204 közötti időszakot engedélyezte, amelynek elején mindjárt a Vácott történeteket ecseteli. A komor felütést – „*Ő [Imre] uralkodása elejét a váci püspökön elkövetett súlyos vétkekkel szennyezte be*” – hasonlóan zord hangvétellő értékelés követi. „*Boleszló váci püspökkel pedig, akinek szigorú erkölcsse és bölcsessége mindenki előtt ismeretes volt, nem tudni, mi okból, igen méltatlanul bánt.*”⁵⁴ Pray másutt sem igazodott el az időrend útvesztőiben. András foglyulejtését Timont követve 1202-nél és Zára bevétele előtt tárgyalja. A hercegi táborban történekről beszámoló Tamás főesperes változatához nem fűz megjegyzést. Végül az alábbi tanulságokat vonta le Imre oszágglásából. „*Igen sikeres lett volna, hogyha mások akarata nem támaszt belviszályt. Mégis az atyjától hatalmasnak örökölt királyság alá igazta Szerbiát, sőt az akkoriban igen erős bolgár nemzet felett is diadalt aratott. Így lett a világ ámulatára az időközben bekövetkezett változás. Mert amíg [III.] István alatt a hadtudományok elhanyagolásából kifolyólag Manuél Dalmáciát, Horvátországot, Szerbiát és a Szerémséget megszállván elragadta, s Magyarországot egészen szűk határok közé szorította; nem sokkal később, a szerencse fordultával Béla és Imre alatt uralmát hatalmasan kiterjesztette. Mindez jól mutatja, mily különbözően hatnak a hanyag és a serény fejedelmek a közügy boldogulására.*”⁵⁵ Ma már persze indokolatlanak tűnik III. Istvánon elverni a port, hiszen az átmeneti országcsönkítással, ami nem hazánk akkori haderején múlt, lényegében a bizánci hűbért váltotta ki a fiatal király és kormányzata,⁵⁶ ám ennek felismerését a tudomány korabeli állapotán túl a vezérgondolat, a XII. századi magyar birodalom ideája sem segítette elő. A hódítást felidéző sorok kiváltképp az 1700-as években mutattak jól, állandó jogalapot nyújtva a délre tekintő hatalmi politikának. Ennél fontosabb, hogy az *Annales* írója nem üres általánosságokban, de tényekkel alátámasztva érzékeltette: Imre az atyai életmű tevőleges folytatója volt.

Az *Annales Regvm Hvngariae* a XVIII. századi magyar történetírás fénykorát vezette be. A szervezett forráskutatás nemzetközi mozgalmába illeszkedik,⁵⁷ amelynek egyik jelentős hozadéka lett III. Ince pápa kiterjedt levelezésének közzététele. Mindez különösen fontos számunkra, hiszen a katolikus egyházfő pontifikátusának első hat éve egybeesett Imre királyságával. Az oklevelek másik körébe a tengeremel-

⁵³ Pray 1763. 182.

⁵⁴ Pray 1763. 184.

⁵⁵ Pray 1763. 193.

⁵⁶ Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996². 203.

⁵⁷ Hóman 1938. 392–397.

léki tárgyúak tartoznak. E diplomák Timon kortana óta színesítik a Bonfininál olvasató fejezeteket. Az elszórt kútfőadatok a XVIII. század utolsó harmadára egy ropant terjedelmű „illír” monográfiává nőttek: ekkor Daniel Farlati teljes politikai egyháztörténettel ajándékozta meg a horvát–dalmát historiográfiát. Az olasz jezsuita az érseki méltóságviselés szerint tagolva mutatja be a spalatói főegyházmege múltját. Részletes életrajzot közöl Perugiai Bernátról, Imre nevelőjéről, a későbbi érsekről. A testvérharc kapcsán végre kiigazította az 1202–1203-as évek eseményrendjét: előbbre Zára ostromát, későbbre a lázadó öcs elfogását tette.⁵⁸ Daniel Farlati jelentős előmozdítója volt politikai történetírásunknak, hatása hamar megjelent jezsuita historiográfiánkban.

Katona István negyvenkét kötetre rúgó főműve, a *Historia Critica* a magyar történetírás legnagyobb egyéni teljesítménye, a honfoglalástól 1810-ig öleli fel a múltat. A *Historia Critica Regvm Hvngrariae* negyedik, 1781-ben kiadott kötete a III. István és III. László országglása közé eső időszakaszt (1162–1205) tárgyalja. Ha Pray és Katona főművének címét és tartalmát összevetjük, feltűnik, mennyivel gondosabb a kritikai történelem kronológiai kimunkáltsága, mint a vállaltan évkönyvszerű királyságtörténeté. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy Katona István minden időrendi kérdésben helyesen ítélt. Mindjárt III. Béla király trónfoglalásánál akad egy rossz évszám, 1173 a valódi 1172 helyett.⁵⁹ (Igaz, a téves 1173 újabb külföldi szerzőknél is fel-feltűnt.)⁶⁰ Jobban sikerült III. Béla végidejének megállapítása. Katona volt az első, aki a honi hagyományt osztrák évkönyvi bejegyzéssel ötvözte. Minthogy a *Zágrábi* és a *Váradai Krónika* rejtve maradt előtte, a *Budai Krónika* szövegéből indult ki és jutott el 1196. április 23-ához.⁶¹ Ezt a dátumot fogadja el napjaink szakirodalma is.⁶² Katona István elsőként tett utalást Imre életkorára: „nem lehetett huszonnégy évesnél több, amikor apja halála után az egyeduralmat gyakorolni kezdte.”⁶³ Ezzel a legkorábbi lehetséges születési dátumként 1172-t jelölte ki.

Hosszan lehetne akár e helyt is sorolni a Katona Istvánhoz fűződő historiográfiai újdonságokat, amelyek néhol csak egy-egy oklevél első közlésében merülnek ki, másutt viszont több – esetenként különböző műfajba tartozó – írott emlék együttes elem-

⁵⁸ Farlati, Daniel: *Illyrici Sacri Tomus Tertius. Ecclesia Spalatensis olim Salonitana. Venetiis, 1765. 234–237.*

⁵⁹ Katona, Stephanus: *Historia Critica Regvm Hvngrariae. Stirpis Arpadianae. Ex fide domesticorum et externorum scriptorum...* Tomvlvs IV. Complectens res gestas Stephani III. Ladislai II. Stephani IV. Belae III. Emerici, Ladislai III. Posonii–Cassoviae, 1781. 218. (Katona 1781.)

⁶⁰ Barber, Malcolm: *The two cities. Medieval Europe, 1050–1320.* London – New York, 1997. 375–376.; Bréhier, Louis: *Bizánc tündöklése és bukása.* Budapest, 1999. 313.

⁶¹ Katona 1781. 449–455.

⁶² Makk Ferenc: *III. Béla és Bizánc. Századok 1982. 59.*

⁶³ Katona 1781. 460.

zéséből tárulnak fel. Így például Szent Korona őrzési helyéről egy 1198. december 21-én kelt szentszéki irat kapcsán nyilatkozik, idézve még Hartvik püspök Szent István legendát és Révay Péter koronatorténétét.⁶⁴ III. Ince pápa 1199 elején megfogalmazott üzenetei „*után nem sokkal, hogy ezeket Imre kézhez vette, embertelen gonoszságot követett el Boleszló váci püspökön.*”⁶⁵ A tény, csakúgy, mint annak elítélése, ismerős. A szerbiai hódítás jelentőségéhez méltó hangsúllyal szerepel, és az országgyarapítást annak XII. századi előzményeivel együtt, III. Ince elismerő levelei alapján ecseteli. „*Nyilvánvaló... hogy a pápa örömmel üdvözölte Imrét, amiért a nagyszupán földjét a maga uralma alá hajtotta, mivel az egykoron Magyarország hatalma alá tartozott. Mégsem látom, milyen jogcímen háramlott Magyarországra, hacsak nem Ilona, II. Béla felesége, avagy Belus, a királyné testvére, aki sokat tartózkodott Magyarországon, amint arra a maga helyén rámutattunk, amazt a Szent Koronára át nem ruházta. Lehet, hogy már András herceg is emiatt támadta meg 1198-ban Hulmot és Rasciát, ahonnan győzelemmel tért vissza.*”⁶⁶ Hasonló jogszerűségi kérdéseket feszegetett, amikor egy 1202-re datált – ám az újabb forráskritika által hamisnak találtatott⁶⁷ – oklevél elején Imre királyi címeinek sorában Bulgáriára akadt. Feltűnt neki, hogy Bulgária elfoglalását egy régi író sem említi, ezért így vélekedett: „*Érdekes, hogy itt Bulgária és nem Szerbia királyi címét viseli, holott az előbbit nem teljes területében, míg ez utóbbit egészében hódoltatta. Hacsak nem elébb annak egy részét csatolta el, mint emezt István elűzésével; ezt az oklevelet adhatta ki korábban, mint azt, amely Szerbia magyar alávetését hirdeti.*”⁶⁸ Zára eleste Farlatinak és forrásainak köszönhetően valós helyére került. 1203 balkáni krónikáját az Imre-kori rész talán legnagyobb horderejű újdonsága követi.

András foglyulejtését előbb Bonfini, majd Spalatói Tamás eredeti változatában, vagyis egyetlen nézőpont szerint olvashatták történetíróink. Katona István is először az Imre dicsőségét hirdető elbeszéléseket veszi sorra. Józan kritikai érzéke megóvja attól, hogy az itáliai humanista szónoklatát idézze; arra csak utal: szó szerint kizárólag Tamás főesperes, majd a Tamásra hagyatkozó, XIV. században élt velencei Andrea Dandolo jóval rövidebb szövegét vette fel.⁶⁹ A váci eset feletti megbotránkozását immár feledve az amúgy visszafogott Katona nem leplezhette lelkesedését, s így kiáltott fel: „*Akkora volt a koronás fő iránti tisztelet! Akkora kegyelemmel viseltetett*

⁶⁴ Katona 1781. 531–532.

⁶⁵ Katona 1781. 552. Ince leveleit l. uo. 552–557.

⁶⁶ Katona 1781. 627–628.

⁶⁷ Szentpétery, Reg. Arp. I. 60–61. (199. sz.) A korábbi kritikákra való utalásokkal.

⁶⁸ Katona 1781. 631.

⁶⁹ Katona 1781. 694–695.

*Imre király önnön ellenségei iránt!*⁷⁰ Hanem erről az eseményről osztrák kútfő is beszámolt s véleménye korántsem volt hízelgő a királyra. A *Klosterneuburgi Évkönyvek* szövege egyenesen azt állította, hogy Imre csalárd szőszegéssel fogatta el öccsét.⁷¹ Az irányzatossághoz járuló kronológiai zavar nem került el Katona figyelmét. Ő tehát nem „csupán” megismertette ezt a forrást, de mindjárt kemény kritikát gyakorolt felette. A „hibát hibára halmozó” és elfogult annales ilyenformán nem tudta megrendíteni Tamás hitelét, ám a későbbi írók nem olvasták figyelmesen sem a kútfő szövegét, sem a jezsuita bírálatát, ezért innentől kezdve tetszés szerint változnak az eset Imre- és András-párti megítélései.

Katona végül Pray Györgyre emlékeztető szempontok szerint tekinti át a trónon töltött szűk kilenc esztendő legfontosabbnak ítélt fejleményeit. „*Imre a végzettől idő előtt érten nem sokkal élhetett harminc évnél tovább. Kiemelendő a királyság hasznára vált mindenkori serénysége; a testvéri pártütés szította belviszályt – noha készületlenül érte – mindig el tudta rendezni, nehogy súlyosbodjék, sőt elsőként Szerbiát is magyar fennhatóság alá vonta.*”⁷² A királyok végső nyughelyeit tekintve feltűnt, hogy Imrén kívül senki sem temetkezett Egerbe. Ő ezt a város iránti vonzódással, esetleg Katapán egri püspök, egykori kancellár hatásával magyarázza. Előadását az Imre-kor első teljes egyházi és világi méltóságnévsora zárja, az oklevelek alapján.⁷³

Katona István – sok más érdeme mellett – megszilárdította politikatörténetünk időrendi vázát. Hatása megnyilvánult az élete alkonyára érkezett Pray György könyvén is: a *Historia Regum Hungariae* 1196-tól indítja Imre királyságát.⁷⁴ Pray két postumus művében érintette Imre korát. 1786-ban értekezett azon történelmi jogokról, amelyekkel Magyarország valaha is rendelkezett déli melléktartományai felett. A *Commentatio* Imre és Ince sikeres együttműködését hangsúlyozza.⁷⁵ Igazi újdonsággal Pray pecsétana szolgált, a történelmi segédtudományok egyik első hazai szakirodalmi tétele. A XII–XIII. századi darabok leírásai különösen értékesek. A *Syntagma* elsőként közöl ábrát Imre király aranybullájáról, valamint viaszpecsétjéről.⁷⁶

⁷⁰ Katona 1781. 695.

⁷¹ Katona 1781. 696–697.

⁷² Katona 1781. 753.

⁷³ Katona 1781. 755–757.

⁷⁴ Pray, Georgius: *Historia Regum Hungariae* I. Budaë, 1801. 180.

⁷⁵ *Commentatio Historica de Jure Regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam conscripta a G. P. Anno MDCCLXXXVI. Commentarii Historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae, cum Regno Hungariae nexu. Edidit diplomatibus auctos Georgius Fejér. Budaë, 1837. 7–8., 28–29., 45–49.*

⁷⁶ Pray, Georgius: *Syntagma Historicvm de Sigillis Regvm, et Reginarvm Hungariae. Budaë, 1805. Tab VI. Fig. 6., Tab VIII. Fig. 3.*

Pray és Katona alkotói munkásságának fénykorában, 1761 és 1801 között mások is jelentkeztek politikatörténetekkel, de szerényebb összefoglalásaik ritkán jutottak túl az *Annales Regvm Hvngrariae* és a *Historia Critica* kivonatolásán, így csak annyiban érdekesek, milyen szemlélet hatotta át előadásait. 1770-ben két jezsuita szerző adta ki könyvét. Horváth Mihály főleg az országgyarapodást hangsúlyozta,⁷⁷ míg Palma Ferenc Károly a Vácott történet megítélését, a testvérharcot, Szerbia és Bulgária hódoltatását az ismert birodalmias-egyházias nézet szerint vetette papírra.⁷⁸ Mindkét szerzetes-író nagyjából egyidőben dolgozta át művét. Palma 1785-ben már nem Pray, hanem Katona nyomdokaiban haladt, ezzel együtt erős szemléleti változással élt. Imréről kedvezően nyilatkozik: a váci ügyet mellőzi, sőt a király egyházpolitikájáról igen elismerően szól. „*Erélyes, emelkedett lelkületű fejedelem: az egyházzal és a Magyar Királyságról rövid uralkodási ideje alatt kitűnő méltányossággal gondoskodott: sok fáradságot fordított arra, hogy a boszniai patarénus eretnekeket az igaz hit helyes útjára visszavezesse.*”⁷⁹ Horváth Mihály 1786-ban a valóság határain túlra bővítette Imre országépítő érdemeit: „*azzal, hogy alávetette Felső-Szerbiát... és Bulgáriát, a Magyar Birodalom határait egész a Fekete-tengerig terjesztette ki. E király idején tehát a magyar uralom határai egybeestek Európa határaival.*”⁸⁰ Ez a jezsuita történétíró minden más rendtársánál erősebben, saját korához szóló felhangokkal tartotta életben Imre déli terjeszkedésének emlékezetét. A piarista Horányi Elek szintén a múlt jelenhez szóló tanulságait kereste. Az András herceg szította meghasonlás kártételét általános érvénnyel fogalmazta meg: „*ahol ketten uralkodnak, ott az állam kétfejű szörnyszülötté válik.*”⁸¹ 1790-ben kiadott királyságtörténete címében Révay Pétert, moralizálásában Lanzmayr Ferencet idézi, de a *Nádasdy-Mausoleum* fordítójától ez nem meglepő.

A korabeli magyar nyelvű országtörténetek sorát Losontzi István népszerűsítő kiadványa nyitotta. A *Hármas Kis Tükör* a váci események tömörebb értékelésekor Prayt követi: „*[Imre] Országglásának kezdetén nagy erőszakot tett a Vátzi Püspökön, Boleslauson valamelly titkos okért.*”⁸² A ferences szerzetes Székér Joákim ugyanakkor szinte eleven regényt kerekített a dologból: „*Azomba a' Király néki ugrik a'*

⁷⁷ Horváth, Michaelis: *Introductio ad Historiam Ungariae Critico-Politicam*. Viennae, 1770. 185.

⁷⁸ Palma, Carolus Franciscus: *Notitia Rerum Hungaricarum*. Pars I. Tyrnaviae, 1770. 233–237.

⁷⁹ Palma, Carolus Franciscus: *Notitia Rerum Hungaricarum*. Pars I. Tyrnaviae, 1785³. 577.

⁸⁰ Horváth, Michaelis: *Historia Ungariae Politica*. Pars I. Vindobonae, 1786. 154.

⁸¹ Horányi, Alexius: *De Sacra Corona Hungariae ac de Regibus eadem redimitis Commentarius*. Pestini, 1790. 130.

⁸² Losontzi István: *Hármas Kis Tükör*. Pozsony, 1777. 119.

Püspöknek, és azt az Oltár előtt le-rantzigálván, embertelenül a' földre le-taszította, meg-rugdalta, és ott jelen lévő katonái által csak nem fél hőltan nagy dühösséggel a' templomból ki-hurtzoltatta."⁸³ Latzkovits János kötete csupán egy évvel követte Szekérét, de a kettejük között lévő szellemi távolság ennél sokkalta nagyobb. A magyar történeteknek rövid rajzolattya szemléletét a felvilágosodás, az egyházas világnézetet elutasító hazafiság hatja át. Imre királyt mentető sorai is a jezsuitáktól eredő véleményt támadják. „Azon Bolesló Vátzi Püspökkel- való gyűlölközése-is, mellyel meg-homályosították a Történet-Irók Imrének uralkodását; csak az igasság szeretetéből esett, mint hogy bé-vádolták előtte a Püspököt az írigy, és telhetetlen Káptalanbéliék, hogy a templom kintsét maga részére használja...”⁸⁴ Imréről másutt is nagy elismeréssel írt. „András öttsevel való táborozásában ki-tettzik Imrének nagy szíve, bátor elméje, Magyar Népéhez viseltetett igaz szeretete, mint hogy nem akarta ingyen ontani annak vérét, csak egy veszső-páltzát tartott kezében, midőn egyedül maga ment Andráshoz az ellenség, de nagyobb részént tulajdon Magyar Katonái közé.”⁸⁵

A XVIII. század végi politikatörténet-írás fent idézett példái világosan mutatják, hogy a két nagy jezsuita tudóson kívül e műfajban senki nem tudott új eredményekre jutni. Mindazonáltal a forrásismeret bővülése ekkorra tette lehetővé, hogy a magyar történelem fogalma több és más legyen, mint a királyok tetteinek pusztá elősorolása. Az első „leválási” irány az egyháztörténet felé mutatott, éppen arra, amerre Hevenesi Gábor programja terelte volna a tudományfejlődést. Csakhogy kiteljesedett köztörténelmi alap nélkül nem készülhetett igényes egyháztörténet. Azonban a túlnyomórészt pap-tudósok személye révén az egyházas felfogás rendre áthatotta a politikai történetmondást. Ez érvényesült Imre király esetében is. Tetteit a szerint értékelték, mennyiben feleltek meg a birodalmi országgyarapítás XVIII. századi kívánalma, illetve az egyház tekintélye által támasztott kettős követelménynek. Amíg déli terjeszkedését büszkén emlegették, addig Boleszló püspökkel szemben tanúsított kemény magatartását sokan kárhoztatták, bár Kollár Ádám államérdekű szempontjai, a Palma Károly nézeteiben beállt változás, végül a világi író, Latzkovits János véleménye megtörte az elítélő szavak összhangját. Legemlékezetesebb tette, öccse bátor elfogása osztatlan elismerést váltott ki. Imre király tehát vitatott, de végeredményben pozitív személyiségként vonult be a kritikai magyar történetírásba.

⁸³ Szekér Joákim: Magyarok' Eredete a régi és mostani Magyaroknak nevezetesebb tselekedeteivel együtt. Első könyv. Pozsony-Komárom, 1791. 247.

⁸⁴ Latzkovits János: A magyar történeteknek rövid rajzolattya. Pest, 1792. 56. (Latzkovits 1792.)

⁸⁵ Latzkovits 1792. 56.

GYÖRGY SZABADOS

**King Emeric's historical memory
in the XIII–XVIIIth centuries**

This survey leads the reader from the medieval Hungarian chronicles to István Katona's time, to the beginning of the Hungarian critical historiography, and demonstrates the development of a royal portrait. King Emeric had reigned between 1196 and 1204, his memory turned pale soon after his death. The main stream of the medieval knowledge remembered only his reigning time, his widow's second marriage, and his funeral place. This frame became filled with details by foreign historiographical influence. Bonfini wrote first about Emeric's foreign policy, and his most famous action: the king went to the camp of the rebels without arms, and by his royal authority captured his brother (later King Andrew II). The XVIIIth century brought the age of the organized historical researchment. The most important narrative sources and charters were found and known, so King Emeric's internal policy could be documented well. The Jesuit historians emphasized his southern conquests, but disliked his action against the bishop of Vác. Nevertheless King Emeric was regarded as a positive historical person, and the most important Jesuit scholar, István Katona gave a whole royal portrait about King Emeric's life and reign.